

IN MEMORIAM

Gombrich i la història cultural

Vicenç Furió

UNIVERSITAT DE BARCELONA

El novembre de 2001 va morir Ernst Gombrich, probablement l'historiador de l'art més important de l'últim mig segle. Entre els historiadors de l'art és conegut, sobretot, pels seus estudis sobre l'art del Renaixement, i per a un públic molt més ampli, el seu nom s'associa a un llibre d'història de l'art d'indubtable èxit, ja que des que es publicà el 1950 s'ha anat venent ininterrompudament fins a arribar, actualment, a la dissetena edició.

El seu llegat, però, va molt més enllà d'aquests estudis centrats en una època històrica concreta, i també del fet d'haver escrit un llibre que s'ha convertit en un autèntic *best seller* dins del seu camp. Gombrich, diguem-ho d'entrada, va ser un historiador de l'art totalment atípic. Ho va ser, sobretot, per la seva diversitat d'interessos, que el van portar a passar per alt les fronteres disciplinàries. A més, va ser un humanista integral, un intel·lectual original i creatiu que va ser capaç de contribuir a l'avenç del coneixement en la major part dels temes de què va tractar. En l'obra de Gombrich podem trobar aportacions valuoses en relació amb la percepció de la imatge visual, les teories de l'art com a comunicació i com a expressió, els mecanismes de la representació i de la realització i percepció

de les arts decoratives, la iconologia, la història cultural i social, l'estil i el problema del canvi estilístic, els cànons i els valors en la història i en l'art, l'educació artística, el paper de les humanitats dins el camp de les ciències socials, a més, és clar, dels seus estudis sobre l'art del Renaixement.

La seva diversitat d'interessos és precisament un dels motius principals pels quals molts dels seus llibres més importants i creatius —els de temàtiques transversals— són relativament poc coneguts en els departaments d'història de l'art. *Art i il·lusió*, un dels llibres d'art més originals i influents de la segona meitat del segle XX, ha suscitat innumbrables debats entre psicòlegs, filòsofs, pedagogs, estudiosos de la percepció visual i de la teoria de la imatge, però el seu impacte s'ha fet sentir, sobretot, en altres disciplines. Gombrich encaixa malament en els nostres plans d'estudis, poc oberts a les temàtiques transversals i a la comunicació interdisciplinària.

No sé si encara avui la imatge que la majoria d'historiadors tenen dels historiadors de l'art és la d'un estudiós només interessat per les qualitats estètiques de les obres d'art dedicat, bàsicament, a redactar monografies d'artistes i catàlegs de les seves obres. En qualsevol cas, Gombrich no encaixa en aquesta imatge. El seu interès principal sempre va ser l'intent de trobar explicacions a problemes que afecten, en general, l'art i la seva història. En les seves prospeccions, molt sovint va interrogar-se per temes, enfocaments i teories que van més enllà dels estudis monogràfics sobre l'art i els artistes. Un d'aquests temes és la història social i cultural, una qüestió sobre la qual va mantenir una posició particular, potser incòmoda o polèmica, però sempre valenta i independent d'allò que podria ser, en qualsevol moment, políticament correcte o incorrecte; una característica, de fet, que sempre trobem en tots els seus posicionaments. Quan ben pocs historiadors de l'art s'interessaven en la història cultural i ni tan sols en parlaven, ell es dedicava a analitzar-ne les implicacions i derivacions; i quan, a partir dels anys vuitanta, la major part d'estudiosos transitaven per aquests nous enfocaments, ell alertà del perill que l'interès excessiu en qüestions tangencials fes oblidar l'estudi d'allò que realment feien els artistes.

L'actitud de Gombrich en relació amb la història cultural no és unidimensional. En un llarg assaig publicat l'any 1967, intitulat significativament *En busca de la història cultural*, Gombrich va exposar,

per primer cop extensament, les seves idees sobre aquest tema.¹ Segons ell, la història cultural tradicional estava bloquejada per la creença en l'existència d'un col·lectiu independent supraindividual, l'«esperit» de l'època hegeliana. Gombrich, en canvi, no creia que existís cap causa única que fos el motor de l'evolució cultural: «Una cosa és veure la interconnexió de les coses, i una altra, postular que tots els aspectes d'una cultura poden remuntar-se a una causa clau de la qual en són manifestacions».² Encara que Burckhardt havia dit que desconfiava dels sistemes, tant ell com Wölfflin, Riegl, Panofsky i Huizinga partien de postulats hegelians. Segons Gombrich, allò que calia fer era buscar una nova història cultural, menys interessada en l'estudi de pautes i estructures i més preocupada per allò que és individual i concret. La història de l'art només progressarà, afirmava Gombrich, «si també fixa fermament la seva atenció en l'ésser humà individual».³

No és pas que Gombrich ignorés o menyspreés la importància de les interrelacions entre l'art i els altres nivells de la realitat social i cultural. Diverses vegades va assenyalar la necessitat d'estudiar aquests vincles, però alhora, també hi afegia que la complexitat que presenten aquestes relacions no li permetia confiar en qui creia que aquestes connexions poguessin explicar-se fàcilment a partir d'una teoria o causa comuna: «Jo seria l'últim a demanar ?assenyalava Gombrich? que una història cultural i de l'art deixés de buscar relacions entre fenòmens i es dediqués només a 'l·listar-los' [...]. Allò que em va fer reflexionar no va ser la creença que és difícil establir aquestes relacions, sinó, paradoxalment, que sovint sembla massa fàcil.»⁴

De la mateixa manera que Gombrich no es va oposar a la història cultural, sinó solament a aquella que desatén les persones i allò que és concret, tampoc no es va oposar a la història social en general, sinó només a aquella que es basa en esquemes i generalitzacions dins de les quals els individus i les situacions particulars, o bé desapareixen, o bé es manipulen

---

¹ Reproduït a E. H. GOMBRICH, *Ideales e ídolos*, Barcelona, Gustavo Gili, 1981 [1979], pàg. 29-70.

² GOMBRICH, *Ideales e ídolos...*, pàg. 54.

³ GOMBRICH, *Ideales e ídolos...*, pàg. 59.

⁴ E. H. GOMBRICH, *Tributos*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1991 [1984], pàg. 60.

perquè encaixin amb l'esquema previ. Aquesta és la principal crítica de Gombrich a Hauser i a la seva coneguda *Història social de l'art*. Hauser, segons Gombrich, sovint forçava els fets o els donava estranyes explicacions per tal que encaixessin en la seva teoria prèvia, que en aquest cas era el materialisme històric.⁵

En una entrevista de 1973 en què Gombrich discuteix amb Peter Burke sobre el concepte d'història cultural, novament expressa els seus dubtes sobre l'eficàcia d'estudiar el passat utilitzant models i generalitzacions.⁶ Quan Burke li demana la seva opinió pel que fa a la història de les mentalitats, Gombrich es mostra escèptic sobre la possibilitat de reconstruir la mentalitat d'una època. De fet, es confessa incapaç de reconstruir ni tan sols la mentalitat de la gent que viu en el seu carrer, i afegeix que, tot i haver viscut de jove a Viena, tampoc no està d'acord amb la Viena de principi de segle que descriuen els llibres. Burke afegeix que necessitem un model per explicar les interaccions entre l'art i els altres aspectes culturals i socials, però Gombrich li respon: «de debò, el necessitem?». De la mateixa manera que no es pot predir com fluirà exactament un corrent d'aigua en un pas estret ¿continua Gombrich? tampoc es pot descriure o preveure el moviment de les mentalitats a partir d'un model.

En aquestes últimes dècades s'han multiplicat els estudis d'història cultural i social, i el camp de la història de l'art també s'ha enriquit amb nombrosos estudis feministes, sociològics, econòmics, que han tractat de temes que en altres temps es consideraven marginals o que havien estat desatesos. Però potser cal remarcar que precisament aquest enfocament integrador ha estat sempre el lema del prestigiós Warburg Institute, que Gombrich va dirigir durant gairebé vint anys. En una entrevista amb Michael Podro, Gombrich assenyalava que, efectivament, aquesta era una de les missions principals del Warburg Institute des de feia quaranta o cinquanta anys: treure l'estudi de les arts visuals del seu aïllament en relació amb altres branques del coneixement. En altres paraules, estudiar l'art en el context de la història cultural, de la *Kulturgeschichte*. Ara bé, el

---

⁵ Vegeu E. H. GOMBRICH, «La historia social del arte», dins *Meditaciones sobre un caballo de juguete*, Barcelona, Seix Barral, 1968 [1963], pàg. 113-123.

⁶ «Ernst Gombrich discusses the concept of cultural history with Peter Burke», *The Listener*, 27 de desembre de 1973.

problema, segons Gombrich, és que potser hi ha hagut una inflació d'aquest tipus d'estudis, i actualment ?l'entrevista és de 1989? és probable que allò que necessiti la història de l'art sigui de nou un major aïllament: «Ara me n'aniria a l'altre extrem i diria que m'agradaria tenir més aïllament en la història de l'art, amb la qual cosa vull dir un estudi real d'allò que els artistes fan i han fet, en comptes de sortir-se per la tangent cap a la història social, els estudis feministes o bé altres coses. Jo vull saber exactament allò que Ter Borch feia quan pintava seda. En aquest sentit tenim massa poc aïllament i massa poca concentració en l'objecte real que l'historiador de l'art se suposa que ha de comentar.»⁷

A la mateixa entrevista, Gombrich assenyalava que aquesta demanda d'una nova història de l'art que estudiï aspectes col·laterals comporta el perill de confondre els veritables objectius de la història de l'art, que no són els mateixos que els de l'arqueologia ni tampoc els de la història cultural. L'objectiu principal de la història de l'art no és reconstruir el passat a través dels objectes artístics, sinó estudiar uns objectes particulars que anomenem *obres d'art*, cosa que, per descomptat, no pot fer-se sense inserir les obres en el medi històric i cultural en què es van produir. Segons Gombrich, encara no tenim una veritable història *de l'art*, i amb això es referia a una història del que realment van fer els artistes, un relat que a vegades s'ha desatès en favor d'altres relats tangencials. Aquest és un dels reptes que Gombrich ens ha deixat als historiadors de l'art actuals. Em pregunto aquí si el fet d'escriure una veritable història *de la cultura* és o no és percebut com un repte per a la història cultural.

---

⁷ «Michael Podro in Conversation with Sir Ernst Gombrich», *Apollo*, desembre de 1989, pàg. 374.